

УДК: 159.922.76

Лупка Н.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ОСІБ З РСА У ПУБЕРТАТНОМУ ПЕРІОДІ

У статті розглядається комплекс корекційних заходів, що направлений на соціальну адаптацію осіб з розладами аутистичного спектра у пубертальному періоді, а також розробка і, найважливіше, подальша реалізація успішної особистої навчальної програми, що направлена на особливості даної конкретної особи. Наведено розроблені рекомендації для підлітків з аутичними розладами на основі узагальнення власних спостережень що до мотивації, яка містить в собі сукупність спонукальних чинників і визначає активність особистості, власне її талантів, корекцію притаманних саме їй відхилень. Стаття присвячена теоретичним та практичним дослідженням змін, які відбуваються у родинних взаємовідносинах у процесі дозрівання дитини з особливими потребами. Мета досліджень – створення середовища, в якому ці родини можуть зрозуміти себе та знайти власну життєву течію. Визначено напрямки, що допоможуть корегувати аутистичні порушення на основі формування навичок. Наведено висновки щодо двох видів власних спостережень: 1- окремо за підлітками, 2 – за родинами, у яких є особа з РСА у пубертатному періоді. Сформульовано критерії оцінки формування позитивних навичок.

Ключові слова: динаміка розвитку спілкування, аутичні розлади, аутизм підлітків, аутизм юнацького віку, порушення розвитку підлітків.

Найновіші дослідження свідчать про величезне зростання кількості пацієнтів – аутистів за останні десятиріччя. Ці люди походять із різних соціальних кіл, культур та народностей [1]. Причини цього явища наразі не встановлені. Для суспільства важливо, що багато з них талановиті в таких сферах як математика, фізика, інформатика, багато – чудово малює або досконало володіє грою на музичних інструментах. Кожна з цих осіб є інша. Але є особливості, що об'єднують усіх аутистів з дитинства: труднощі в соціальних контактах; вузька зацікавленість; повторення тих самих дій. Таких осіб суспільство часто сприймає за ексцентриків за їх незвичні уподобання та інакші інтереси. Ці відмінності стають особливо помітними у підлітковому віці.

Як показують наші дослідження [2], у процесі дозрівання труднощі соціальної адаптації тільки зростають. Особи з відхиленнями спектру аутизму відрізняються також особливою поведінкою – їх особистість і особистості ровесників плывуть на різних емоційних хвилях. Результат – незрозумілість та агресія зі сторони соціуму, яку аутичні особи відчувають з дитинства, потім в школі, а в подальшому - на місці праці. У такому середовищі таланти аутистів гинуть зацькованими. Тому надзвичайно важливим є комплекс корекційних заходів, що направлений на соціальну адаптацію цієї конкретної особи, а також розробка і, найважливіше, подальша реалізація успішної особистої навчальної програми, що направлена на особливості даної конкретної особи, розвиток власне її талантів, корекцію притаманних саме їй відхилень.

З цієї метою проводились дослідження підлітків з особливими потребами, які перебувають в суто в домашніх умовах. Декілька років автор успішно працює з підлітками та особами юнацького віку з особливими потребами. За час роботи пройшли успішну адаптацію за авторськими індивідуальними навчальними планами декілька десятків підлітків. У даній статті автор ділиться досвідом та деякими узагальненнями з отриманого власного досвіду роботи. Мета діяльності педагога - розкрити та розвинути сутність аутиста, підтримати та розвинути його уподобання і навчити читати сигнали соціуму, зробити усе, щоб особа з особливостями аутичного спектру прагнула спілкування у соціальному середовищі. У статті проведено опис прямого досвіду роботи психокорекційних індивідуальних занять із особами спектру аутизму підліткового та юнацького віку в інклюзивній школі «Надія» м. Львова.

На основі нашої роботи та узагальнення діяльності інших закладів для роботи з підлітками та особами юнацького віку з особливими потребами [2; 3] можна виокремити ті особливості, що притаманні підліткам-аутистам та стоять на заваді у спілкуванні в різних середовищах: утруднені соціальні контакти; вузька зацікавленість; повторення тих самих дій; особливості мовлення; депресія; розлади споживання їжі та розлади травлення; особливості зорової поведінки; розуміння речей надзвичайно буквально; особливості міміки; раптовість зміни поведінки та настрою – експресивність; порушення

сприйняття оточуючого середовища; нездатність спілкування з ровесниками; інакша мова тіла.

Наведемо розроблені рекомендації для підлітків з аутичними розладами на основі узагальнення власних спостережень що до мотивації, яка містить в собі сукупність спонукальних чинників і визначає активність особистості. Це сукупність мотивів, потреб, стимулів, ситуативних чинників, які спонукають поведінку людини. Мотивація це не лише мотиви, а й ситуативні фактори (вплив різних людей, специфіка діяльності, й ситуацій тощо). Ситуативні фактори є досить динамічними, мінливими, що створює значні можливості впливу на них і на активність особи загалом. Інтенсивність актуальної («тут і тепер») мотивації залежить від сили мотиву й інтенсивності ситуативних детермінант мотивації, вимог та впливу інших людей, складності завдань тощо [1; 5].)

Спостереження проводились над 24 підлітками віком від 13 до 17 років, у яких фізичні особливості відсутні, зорові, слухові, сенсорні можливості в межах норми та відсутня надмірна перевага окремого чуття. Компетенції цих підлітків яскраво виражено різняться одна від одної. Для підсумків обрахування результатів, згідно з клінічним тестом ААРЕР, під час проведення досліджень доцільно компетенції [5] подавати не у балах, а у відсотках. Таке представлення є зручним для формулювання висновків про можливості людей з особливими потребами, та подальшого складання корекційних заходів після діагностування. В середньому підлітки, що спостерігалися, не виконали біля 12-14% завдань у різних компетенціях за шкалою ААРЕР [4]. Через відсутність стимулу [6], який би спонукав цих підлітків до організації власного дозвілля, вони не зацікавлені у самостійній грі, домашньому хобі, розважальних заходах.

Більшість з цих підлітків вміє написати власне ім'я, розуміє усні вимоги та жести, може читати інформаційні написи, але подібну інформацію рідко використовує за призначенням. Вони потребують додаткового опрацювання в сфері комунікативних навичок, оскільки не вміють повідомляти про особисті потреби, лише частково можуть підтримати бесіду. Саме ці яскраво виражені особливості дозволяють легко передбачити їхні типові аутичні труднощі з мовою, соціальними взаєминами та абстрактним мисленням. Сильною компетенцією підлітків, що спостерігалися є самостійність. Вони можуть самостійно приймати їжу, ходити в туалет, дотримуватися правил поведінки за столом і денного розпорядку. Вдома, як повідомляють батьки, ці підлітки самостійно вдягаються, купаються та чистять зуби, відвідують туалет, споживають їжу, проте, такі завдання як гоління, приготування їжі, проста покупка, самостійне перебування поза домом потребують допомоги. Потрібно зауважити, що батькі цих підлітків турбуються про своїх дітей і надають їм всіляку допомогу. На жаль, слабкою стороною є недостатня допомога у галузі професійних навичок, організації дозвілля, функціонального спілкування. Покращення успіхів в цих галузях сприяло би забезпеченню підвищення соціальної адаптації цих підлітків.

Підлітки, що спостерігалися, більшість свого часу перебувають вдома, де вони знаходяться в максимальному комфорті, створеному батьками. Перебування у товаристві педагога несе для них більш емоційне забарвлення через присутність знайомого товариства, отримання більшої кількості спілкування, що значно сприяє одержанню та виробленню потрібних у подальшому житті комунікативних навичок. Для всіх цих підлітків рекомендується збільшити кількість індивідуальних занять з педагогом з наступних компетенцій: проведення дозвілля, функціонального спілкування, самостійності.

На основі власного досвіду автор розробляє для кожного підлітка індивідуальний підхід. Цикл індивідуальних занять формується на потребах дитини-підлітка з розладами спектру аутизму, де є присутній дефіцит розвитку. Набутий досвід дозволив автору створити наступну класифікацію напрямків роботи з підлітками для формування стійких навичок, яка представлена на рис.1. Кожній навичці на схемі відповідають індивідуально підібрані автором алгоритми її формування.

Розглянемо детальніше процеси формування навичок, що представлені на схемі.

Навички спілкування та звернення, розуміння мови та діалогової мови належать до мовленнєвої діяльності.

1. Навичка спілкування та звернення. Розрізняють чотири основних види мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання та письмо для здорових дітей. На противагу цьому для осіб з особливими потребами основною є навичка говоріння та розуміння мови як базова для наступних. Як

показує мій досвід роботи з аутичними дітьми у багатьох з них є проблеми з мовленням. Для формування корекційного алгоритму та індивідуального плану занять проводимо оцінку розвитку навички за наступними критеріями:

- Чи може дитина звертатись із особистими проханнями до оточуючих?
- Кому дитина надає перевагу при звертанні дітям чи дорослим?
- Яким чином дитина виражає свої прохання: словами, фразами, жестами, використовуючи систему альтернативної комунікації з допомогою карток (PECS)?
- Чи цікавлять дитину суто конкретні, поодинокі стимули, або ж соціально значимі – увага однолітків, соціальне схвалення, інформація?

Рис.1 Авторська класифікація набутих навичок для осіб з розладами РСА, що потребують додаткового системного опрацювання, корекції, нагадування

2. Навичка розуміння мови. З навичкою мовлення тісно пов'язана навичка розуміння мови. Вони доповнюють одна одну. З власного досвіду можна констатувати такий факт, що добре розвинута навичка розуміння мови сильно полегшує вироблення навички мовлення, якщо у дитини з РСА немає фізичної вади, що заважає мовленню. Для формування корекційного плану занять проводимо оцінку розвитку навички у дитини відповідно до сформованих критеріїв:

- Наскільки особа з розладами аутичного спектру розуміє звернену до нього мову?
- Чи розуміє дитина інструкції тільки в контексті ситуації, чи може орієнтуватись на словесні стимули?
- Як розвинене сприйняття звернення однолітків, чи тільки дорослих?
- Чи необхідні додаткові інструкції, які мають бути звернені безпосередньо до підлітка, чи підліток може зрозуміти і виконати інструкції, що звернені до групи?

3. Навичка діалогової мови. Ця навичка є базовою для успішного спілкування та адаптації в колективі. Її оцінку мною було реалізовано на основі описаних нижче критеріїв:

- На скільки вміє дитина відповідати на запитання?

- Чи вміє повторювати фрази, проговорені іншою людиною?
- Чи в стані особа спонтанно прокоментувати різноманітні події?
- Чи може дитина залучитись в розмову на задану тему?
- Чи вміє особа підтримати задану тему розмови, або завжди переводить розмову на

тему, що цікава лише йому?

4. Навички гри. Ця навичка є особливою у спілкуванні з дітьми та підлітками. Адже часто під час гри можна досягнути вагомих корекційних результатів, які не вдається отримати у серйозних вправах. Це дає підставу виділити дану навичку в окрему групу. Для оцінки розвитку цієї навички сформульовані такі критерії

- В які ігри вміє бавитись дитина – настільні, рухомі, сюжетні?
- Чи здатен підліток бавитись разом із ровесниками, чи паралельно, не взаємопов'язано?
- Яка здатність дитини чи підлітка у вільний час зайняти себе грою, чи надає перевагу

самостимуляції до гри?

Наступна група навичок є важливою для подальшої соціалізації підлітка, його можливостей бути самостійним у дорослому житті. Саме академічні та навчальні навички визначають місце підлітка у майбутньому.

5. Академічні навички. Для визначення рівня розвитку цієї навички сформульовано наступні критерії:

- Чи набулись дитиною початкові навички рахунку, письма, читання?
- Який рівень початкових навичок рахунку, письма, читання?
- На скільки рівень дитини з РСА відповідає рівню знань однолітків?

Навички навчання розуміємо у дещо ширшому контексті, ніж академічні навички. Тобто вважаємо навчанням не тільки «те, що вивчають у школі», а враховуємо особливості аутичних дітей і розглядаємо навчання як можливість навчитись будь-яких осмислених дій.

6. Навички навчання.

- На скільки дитина спроможна навчатись в груповому форматі?
- Чи проходить навчання тільки індивідуальним порядком?
- Чи здатен копіювати дії ровесників, навчатись за допомогою повторення та імітації?

Далі розглянемо навичку, яка належить до найбільш складних у формуванні, оскільки належить до емоційної сфери. З мого досвіду роботи можна зробити висновок, що емоції це найбільш складна компонента у поведінці підлітків з РСА. Для них є дуже тяжким для виконання завданням - навчитись володіти емоціями, вміти опанувати та виражати як позитивні (радість, задоволення) так і негативні (гнів, сум) емоції.

7. Саморегуляція проблемної поведінки.

Для вивчення ситуації з даною навичкою розроблено наступні критерії

• Чи присутня в особи з розладами РСА проблематична поведінка і в якій формі вона виражається?

- Які ситуації можуть спричинити небажану поведінку?
- Яка функція цієї поведінки?

Паралельно із визначенням інтелектуальних, мовленевих здібностей відбувається оцінка розвитку навичок самостійності.

8. Навички самостійності.

Для побудови корекційного плану індивідуальних занять вивчаємо навичку таким чином:

- Чи здатна дитина самостійно виконати навчальні завдання?
- Як швидко підліток пристосовується до змін в оточуючому середовищі?
- На скільки розвинені у особи з РСА навички самопомоги і особистої гігієни?

Також оцінюється властивість дитини до узагальнення набутих під час навчання навичок, швидкість здобуття нових. Представлена класифікація та розроблені критерії слугують основою для авторської методики роботи з аутичними дітьми, яка апробується у інклюзивній школі «Надія» м.Львова. Метою вироблення перелічених навичок є перетворення їх в уміння з метою успішної

соціалізації підлітків з особливими потребами.

Висновки

Приведена класифікація навичок та представлені критерії для їх оцінювання є теоретичною базою для роботи з дітьми та підлітками, що мають розлади спектру аутизму. Вироблення стійких навичок в навчанні, спілкуванні, ігрові та емоційні навички є основою успішної інтеграції осіб з РСА у суспільстві. Відкриваючи перед родинами, що мають особу з особливими потребами, можливості жити інакше – змінити світосприйняття на позитив, ми можемо впливати на становлення особистості дитини та відродження міжособистісних відносин, стабілізацію емоційного клімату та психосоціального стану у родині. В минулому – поставлено діагноз, світ навколо розвалився – став іншим назавжди. Невизначеність та усвідомлення невиліковності ситуації, вплив на усі сфери життєдіяльності – сім'я змушена реорганізувати усе навколо. Прийшов період адаптації – потреби дитини стають зрозумілі та функціонування і родинні стосунки більш менш прогнозовані. І ось прийшла черга нового великого випробування родини – дитина стала підлітком. В цей період родини, мною досліджені, зазнали метаморфоз, співставних з тими, що були в період поставлення діагнозу. Відмінність полягає в тому, що дитина, стрімко змінюючись, почала усвідомлювати самого себе і її психофізичний стан потребує нової адаптаційної стадії усіх членів родини. Члени родини не можуть оцінити свій потенціал розвитку і часто мають сумніви щодо його присутності. Для прогресу, як правило, не вистачає мотивації або є низька компетентність батьків. Така ситуація сприяє виникненню почуття провини як за аномальний розвиток дитини так і за відсутність прогресу в своєму особистому розвитку.

Підсумовуючи все сказане можна зробити загальний висновок, що сьогодні для успішної соціальної адаптації підлітків з особливими потребами необхідна злагоджена взаємодія трьох складових: батьків, лікарів та педагогів. Ці три складові у взаємодії при правильно організованому підході та окресленій індивідуально системі роботи дають відмінні результати. Для цього вони повинні злагоджено працювати над виробленням у дитини, а з плином часу у підлітка, стійких потрібних у повсякденному житті навичок.

Створення такого середовища змінить емоційні переживання, відновить зв'язки між членами сім'ї, навчить справлятися з проблемами, що не уникнути, навчить жити з ними; динаміка родинних відносин, нерівномірна та безладна з негативними тенденціями, перейде в стадію взаєморозуміння та взаємодії – і тоді адаптація родини з підлітком-аутистом стане справжньою та озброєною знаннями, інформаційною підтримкою, намірами та вміннями зробити світ дитини відкритим.

Використана література

1. Варій М.Й. В 18 Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008 – 592с. (с. 321)
2. Липка, Н. В. «Методологічні принципи соціальної реабілітації осіб з обмеженими функціями здоров'я». // У мат. наук.-практ. конф. «Людина з обмеженими можливостями: соціально-психологічний та культурний виміри», 28-29 січня 2014 р. – Львів, 2014. – с. 102-106
3. Островська К.О. Соціальна адаптація дорослих осіб із загальними розладами розвитку. Львів «Триада плюс», 2012.-576 с. (с. 17; 371-372)
4. О інтеграції społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych / Agata Migas // Niepełnosprawność i Rehabilitacja. -2009, nr 2, s. 24-44
5. Островська К.О., РибакЮ.В. Реабілітація дітей із спектром аутизму у центрі денного перебування. Львів, «Триада плюс».– 2010– 156 с.(с.121)
6. Підтримане прийняття рішень для повнолітніх осіб з психіатричними діагнозами – альтернативи системи опіки. – Суми: Університетська книга, 2013. – 139с. –(с. 60)
7. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник. – К.:Знання, 2008.- 359с.
8. Тест "Самооцінка психічних станів" (Г.Айзенк) [Електронний ресурс]// Режим доступу: <http://psy.rv.ua/content/test-samoosinka-psikhichnikh-standiv-gaizenk>
9. Опитувальник ЕВ (з двома і більше дітьми); Опитувальник ЕВ (з однією дитиною) [Електронний ресурс]// Режим доступу: www.mlsp.gov.ua/document/83609/metodyka_pro.doc
10. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. – К., 2009. – 385 с.

References

1. VarijM.J.V 18 Psyholohiyaosobystosti: Navch. pos. – K.: Centruchovoyiliteratury, 2008 – 592s. (p. 321)
2. Lypka, N. V. «Metodolohichni pryncypy social'noyi reabilitaciyi osib z obmezhenymy funkciyamy zdorov'ya». // U mat. nauk.-prakt. konf. «Lyudyna z obmezhenymy mozhlyvostyamy: social'no-psyholohichnyj ta kul'turnyj vymiry», 28-29 sichnya 2014 r. – Lviv, 2014. – p. 102-106
3. Ostrovska K.O. Socialna adaptaciya doroslyx osib iz zahalnymy rozladamy rozvytku. Lviv «Triada plyus», 2012.-576 s. (p. 17; 371-372)

4. **O integracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych** / Agata Migas // Niepełnosprawność i Rehabilitacja. -2009, nr 2, p. 24-44
5. **Ostrowska K.O., Rybak Yu.V.** Reabilitaciya ditej iz spektrom autyzmu u centri dennoho perebuvannya. Lviv, «Triada plus».- 2010– 156 p.(p.121)
6. **Pidtrymane pryjnyattya rishen**" dlya povnolitnix osib z psyhiatrychnymy diahnozamy – al"ternatyvy systemy opiky. – Sumy: Universytets"ka knyha, 2013. – 139s. –(p. 60)
7. **Sinyov V.M, Matveeva M.P, Khokhlin O.P.** Psychology of the mentally retarded child: Textbook. - K.: Knowledge, 2008. 359s.
8. **Test "Samoocinka psychichnyx staniv"** (H.Ajzenk) [Elektronnyj resurs]// Rezhym dostupu: <http://psy.rv.ua/content/test-samoocinka-psikhichnikh-staniv-gaizenk>
9. **Opytuval"nyk EV** (z dvoma i bil"she dit"my); Opytuval"nyk EV (z odniyeyu dytynoyu) [Elektronnyj resurs]// Rezhym dostupu: www.mlsp.gov.ua/document/83609/metodyka_pro.doc
10. **Shulzhenko D.I.** Basis of psychological correction of autistic disorders in children: Monograph. - K., 2009. - 385 p.

Липка Н.В. Исследование динамики развития общения лиц с РСА в пубертатном периоде

В статье рассматривается комплекс коррекционных мероприятий, направленный на социальную адаптацию лиц с РСА в пубертальном периоде, а также разработка и, главное, дальнейшая реализация успешной личной учебной программы, направленной на особенности данной конкретной личности. Приведены разработанные рекомендации для подростков с аутичными расстройствами на основе обобщения собственных наблюдений. Рекомендации основываются на мотивации, которая включает в себя совокупность побудительных факторов и определяет активность личности, собственно ее талантов, коррекцию присущих именно ей отклонений. Статья посвящена теоретическим и практическим исследованием изменений, которые происходят в родственных взаимоотношениях в процессе созревания ребенка с особыми потребностями. Цель исследований - создание среды, в которой эти семьи могут понять себя и найти свою жизненную дорогу. Определены направления, которые помогут корректировать аутистические нарушения. Приведены выводы относительно двух видов собственных наблюдений: 1- отдельно подростков, 2 - по семьям, в которых есть лицо с РСА в пубертатном периоде. Сформулированы критерии оценки формирования позитивных навыков.

Ключевые слова: динамика развития общения, аутистические расстройства, аутизм подростков, аутизм юношеского возраста, нарушения развития подростков.

Lypka N.V. The dynamics of communication study for adolescents with RSA

The article examines the complex corrective measures aimed at social adaptation of adolescents with PCA, as well as development and the further implementation of a successful personal training program, aimed at the features of this particular individual. The article presents recommendations developed for adolescents with autistic disorders on the basis of generalization of its own observations. Recommendations are based on motivation, which includes a set of motivating factors and determines the activity of the individual, in fact its talents, it is inherent in the correction of deviations. The article is devoted to theoretical and practical study of the changes that occur in the related relationships in the process of maturation of a child with special needs. The purpose of research is to create an environment in which these families can understand themselves and find their way in life. The directions, which will help to correct the autism spectrum disorder, were presented. The article also describes findings on the two types of their own observations: 1- separately teens, 2 - families in which there are teenagers with PCA. The positive impact of the complex correction of these families for a full family life was analyzed.

Keywords: the dynamics of communication, autistic disorder, autistic teens, youth autism, developmental disorders of adolescents.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2018 р.

Статтю прийнято до друку 26.02. 2018 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шульженко Д.І.

УДК 159.922.76

Мамічева О.В., Березка С.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ
ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

У статті проаналізовано переваги застосування арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку з розладами аутистичного спектру. Висвітлено основні функції арт-терапії в роботі з ними, а саме: катарсичну, регулятивну, комунікативно-рефлексивну. Проаналізовані основні механізми впливу арт-терапії як засобу психологічної корекції дітей з розладами аутистичного спектру. Визначено мультимодальність арт-терапевтичних технологій, як сукупності підходів, форм та методів цілісного розвиваючого, освітнього, виховного та психокорекційного впливу на особистість дитини засобами різних видів мистецтва. Запропоновано власну схему основних видів арт-терапії та розглянуто специфіку застосування різних методів арт-терапії у роботі з дітьми зазначеної категорії. Проаналізовано особливості застосування музикотерапії, танцювальної терапії, казкотерапії, ізотерапії, імаготерапії у роботі з ними. Визначено коло задач, які вирішує арт-терапія у психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру.

Ключові слова: психокорекція, арт-терапія, музикотерапія, кінезотерапія, ізотерапія, бібліотерапія, казкотерапія, імаготерапія, аутизм, діти з розладами аутистичного спектру.